

Urszula Markowska-Przybyła

CZYNNIKI KONKURENCYJNOŚCI REGIONÓW – ICH KLASYFIKACJE ORAZ ZNACZENIE

Termin „konkurencyjność” obecnie staje się często punktem odniesienia, gdy są dokonywane syntetyczne oceny różnych porównywanych jednostek, także jednostek przestrzennych. Przedmiotem porównań stają się także czynniki determinujące tę konkurencyjność. Celami artykułu są: zdefiniowanie czynników, przejawów i uwarunkowań konkurencyjności regionów, ich klasyfikacja oraz zidentyfikowanie najistotniejszych.

1. Wstęp

W literaturze przedmiotu często jest podnoszony temat czynników konkurencyjności regionów. Równie często nasuwają się także rozmaite wątpliwości: co w zasadzie jest czynnikiem konkurencyjności, co jej przejawem, co zaś uwarunkowaniem; nierzadko pojęcia te są używane – nie bez powodu – zamiennie. Zdając sobie sprawę z trudności zadania, należałoby podjąć przynajmniej próbę ich określenia.

Słownik języka polskiego definiuje „czynnik” jako: „to, co zachowuje się czynnie, co przyczynia się do pewnego skutku; przyczyna, działająca siła, motor” [18]. Przez czynnik rozumie się „jedną z rzeczy wpływających na jakąś sytuację, zjawisko lub działalność” [7], a także „jedną z przyczyn danego zjawiska, jeden ze składników warunkujących coś, co rozstrzyga o czymś” [9].

Z kolei przez czynnik konkurencyjności należy rozumieć – jak sądzę – przyczynę, która bezpośrednio lub pośrednio kształtuje (*in plus* lub *in minus*) konkurencyjność regionu, czyli wszelkie okoliczności, które wpływają

na efektywność wykorzystania czynników rozwoju. Czasami dokonuje się rozróżnienia między czynnikami a barierami podnoszenia konkurencyjności, utożsamiając z czynnikami pozytywny wpływ na omawiane zagadnienie, z barierami zaś – negatywny. Czynniki mogą więc mieć wpływ bądź pozytywny, bądź też negatywny, a nawet zróżnicowany wpływ (pozytywny – negatywny) w układzie przestrzennym.

Według *Słownika języka polskiego* „przejaw” to „oznaka, zjawisko, symptom”, natomiast według *Małego słownika języka polskiego* przejawem jest „zewnątrzny, dający się zauważyć znak czegoś, objaw, oznaka”. Przejawami konkurencyjności regionu będą więc efekty, wyniki i rezultaty podjętej walki konkurencyjnej regionu.

Niektóre z definicji „czynników” są zbliżone do definicji uwarunkowań, przez które rozumie się: uzależnienie od warunków [18] czy wręcz „czynniki lub okoliczności mające wpływ na coś i określające charakter tego” [7]. Mając jednak na względzie to, że przez „warunek” rozumie się nie tylko „to, od czego coś jest uzależnione” [9], ale także okoliczności „w których coś się dzieje lub zdarza, wszystkie okoliczności mające na to bezpośredni wpływ” [7], można przez uwarunkowania konkurencyjności regionów rozumieć pewne niezależne, obiektywnie istniejące warunki, w jakich dokonuje się walka konkurencyjna. Niektóre uwarunkowania mogą być jednocześnie także np. bodźcem do podjęcia konkurencji, czyli jej czynnikiem.

Zaznaczyć należy, że często trudno dokonać jednoznacznego podziału na czynniki, przejawy czy uwarunkowania konkurencyjności, podział bowiem bywa często nieostry, a rozgraniczenie uwarunkowań od czynników konkurencyjności nierzadko okazuje się niemożliwe, zwłaszcza że nawet niektóre definicje czynników i uwarunkowań są zbieżne. Osiągnięty poziom rozwoju społeczno-gospodarczego kraju jest z jednej strony uwarunkowaniem konkurowania regionów, gdyż warunkuje działania podejmowane w ramach strategii konkurencji, z drugiej zaś jest czynnikiem – wyższy poziom ułatwia konkurowanie, podobnie np. procesy międzynarodowej integracji gospodarczej, globalizacji czy poziom zróżnicowania wewnątrz- i międzyregionalnego rozwoju kraju, a także przejawy i czynniki; napływ bezpośrednich inwestycji spoza regionu stanowi dowód, że region jest atrakcyjny dla zewnętrznych inwestorów, a więc bardziej konkurencyjny pod tym względem od innych regionów. Napływ inwestycji jest niewątpliwie czynnikiem podnoszącym konkurencyjność regionu (zwłaszcza inwestycji niosących postęp techniczny), niski zaś ich poziom może się stać barierą podniesienia i poziomu rozwoju, i poziomu konkurencyjności, i zdol-

ności konkurencyjnej regionu. Podobnie zdolność regionu do wytwarzania nowej wiedzy, tworzenia innowacji – to czynnik konkurencyjności, ale i jej przejaw.

2. Klasyfikacje czynników konkurencyjności

Wymieniane w literaturze czynniki konkurencyjności podlegają rozmaitej systematyzacji. Istniejących list, podziałów i klasyfikacji można w literaturze znaleźć wiele. Jedną z bardziej znanych jest lista czynników, na podstawie której bada się konkurencyjność krajów. Za czynniki uznaje się: stan gospodarki, infrastruktury, poziom umiędzynarodowienia, jakość rządów, sposób zarządzania, stan finansów, nauki i techniki oraz czynnik ludzki¹. Wprawdzie konkurencyjność regionów można, po przyjęciu pewnych założeń, traktować jak konkurencyjność gospodarki narodowej, jednak wiele czynników konkurencyjności gospodarki stanowi w skrajnym przypadku uwarunkowanie konkurencyjności regionów, a nie jej czynnik, gdyż nie można ich kształtować w regionie lub jedynie w niewielkim zakresie. Takimi uwarunkowaniami są np.: jakość rządów, stan finansów państwa czy stan gospodarki, charakteryzowane m.in. poziomem bezrobocia lub inflacji czy stanem bilansu płatniczego. Jednak nie wolno przy tym zapominać, że państwo również jest podmiotem kształtującym konkurencyjność jego regionów.

Klasycznym przykładem jest także podział na czynniki endo- i egzogeniczne, czyli czynniki pochodzące z wewnątrz regionu bądź zewnętrzne wobec niego. Czynniki endogeniczne i egzogeniczne rozwoju regionalnego są klasyfikowane od dawna, w analogiczny też sposób podzielić można czynniki konkurencyjności. Do czynników endogenicznych konkurencyjności regionu zwykle zalicza się: zasoby ludzkie regionu (w tym kapitał społeczny regionu, poziom i strukturę wykształcenia, strukturę demograficzną), potencjał ekonomiczny regionu, wyposażenie w infrastrukturę społeczno-ekonomiczną i techniczną, a także rozwój przedsiębiorczości lokalnej, jakość rządów w regionie itd. Czynniki egzogeniczne konkurencyjności będą wszystkie te czynniki, które są zewnętrzne wobec regionu, np. napływ kapitału z innych regionów (głównie w postaci nowych inwestycji produkcyjnych) oraz zmiany uwarunkowań, w jakich zachodzą procesy gospodarcze – mogą być one czynnikiem inicjującym procesy konkurencyjności regionu, szczególnie zmiany uwarunkowań procesów gospodarczych wywo-

¹ *The World Competitiveness Report*, za [4].

lane globalizacją. G. Holik, Z. Nowak, A. Prusek dzielą czynniki egzogeniczne na [6, s. 64]: czynniki wynikające z systemu funkcjonowania krajowej gospodarki i polityki ekonomicznej państwa, czyli tzw. systemu gospodarczego, czynniki kreowane przez system prawny państwa i organizacji międzynarodowych, czyli tzw. system prawno-polityczny, czynniki będące rezultatem postępu naukowo-technicznego, ekonomicznego i organizacyjnego, czynniki, których źródłem są zmiany kulturowe i socjologiczne – przekształcenia kulturowe i socjologiczne, wyrażające się nowymi potrzebami społecznymi, celami rozwoju, wzorcami zachowań, a w rezultacie nową strukturą popytu finalnego.

Często stosowany jest również podział na czynniki twarde (ilościowe) i miękkie (jakościowe). Czynniki twarde, bezpośrednio wpływające na działalność, można mierzyć; ich wielkość oraz struktura są względnie trwałe, zmiana ich zaś wymaga zarówno nakładów finansowych, jak i czasu. Czynniki twardymi są m.in.: podaż wykwalifikowanej siły roboczej, infrastruktura komunikacyjna, cena i podaż gruntów, koszty pracy. Do czynników miękkich należą np. wizerunek regionu czy jakość administracji.

Czynniki konkurencyjności są dzielone również na makroekonomiczne, czyli takie, na które władze regionalne nie mają wpływu, i na mikroekonomiczne, rozumiane jako czynniki, na działanie których władze te oddziałują w znacznym stopniu. Czynniki makroekonomicznymi są więc czynniki wynikające z decyzji podejmowanych na szczeblu międzynarodowym (np. w sprawie liberalizacji handlu) oraz na szczeblu krajowym (np. polityka państwa: makroekonomiczna, strukturalna czy przemysłowa). Zaproponowano podział tzw. mikroekonomicznych na dwie podgrupy: czynniki związane ze zdolnością do przyciągania inwestycji (określające atrakcyjność dla zewnętrznych inwestorów) oraz czynniki determinujące zdolność do tworzenia i rozwijania odpowiedniego środowiska instytucjonalnego dla firm już działających w regionie. Natomiast czynnikami wpływającymi na tworzenie sprzyjających warunków otoczenia dla firm w regionie są np.: struktura zasobów regionalnych istotnych dla rozwoju firmy i możliwości dostępu do nich, potencjał badawczo-rozwojowy, innowacyjny i ludzki, infrastruktura techniczna, społeczno-ekonomiczna i in. [3, s. 65-66]. Analogicznego podziału można dokonać w odniesieniu do czynników makroekonomicznych. Zasadny wydaje się w związku z tym podział czynników determinujących atrakcyjność dla inwestorów zagranicznych na krajowe i regionalne. Jako czynniki krajowe należy traktować te, które decydują o lokalizacji w danym kraju, jako regionalne zaś czynniki decydujące o lokalizacji w regionie. Czynniki krajowymi są więc: wielkość rynku, system poli-

tyczny, bezpieczeństwo prawne, gwarancje własności, perspektywy wzrostu gospodarczego, regionalnymi zaś np.: związek partnera z regionem, korzystne położenie i połączenie komunikacyjne, konkurencja ze strony lokalnych firm, polityka władz regionalnych, klimat społeczny, możliwości wypoczynku itd.

Zaproponować więc można rozpatrywanie czynników w następującym układzie (rys. 1):

Czynniki konkurencyjności według kierunków oddziaływania

		Czynniki związane z oddziaływaniem sprzyjającym rozwojowi firm istniejących w regionie	Czynniki związane z oddziaływaniem w celu przyciągnięcia inwestorów z zewnątrz regionu
Czynniki konkurencyjności według poziomu oddziaływania	Czynniki makroekonomiczne (poziom między narodowy i krajowy)	Polityka fiskalna, monetarna, polityka strukturalna państwa itd.	Stabilizacja polityczna, uregulowania w sprawie praw własności, jakość prawa
	Czynniki mikroekonomiczne (poziom regionalny i lokalny)	Tworzenie instytucji wspierania biznesu, kreacja regionalnego systemu innowacyjnego	Klimat społeczny w regionie, bogata oferta kulturalna w regionie, dobre warunki życia, oferta turystyczna

Rys. 1. Czynniki konkurencyjności w układzie poziom – kierunek oddziaływania

Źródło: opracowanie własne.

Należy zaznaczyć, że przedstawiony podział czynników nie jest podziałem rozłącznym. Te same czynniki mogą być kreowane przez władze zarówno centralne, jak i regionalne (zwłaszcza te czynniki, których kreacja wymaga współpracy obu tych podmiotów, np. tworzenie infrastruktury komunikacyjnej); te same czynniki mogą oddziaływać na tworzenie i rozwój w regionie firm zarówno rodzimych, jak i zewnętrznych (np. kreowanie odpowiedniego klimatu społecznego).

Zasadny wydaje się także podział czynników determinujących konkurencyjność, analogiczny jak podział czynników rozwoju terytorium, określanych jako *hardware*, *software*, *orgware* [8]. Pierwszy z tych czynników odnosi się do infrastruktury i czynników produkcji, drugi do cech społeczno-kulturowych, trzeci zaś do sposobu zorganizowania rozwoju mobili-

zującego wszystkie podmioty w kierunku uruchomienia procesu zbiorowego uczenia się.

Zaproponować można także podział czynników konkurencyjności na dwie zasadnicze grupy: istniejący potencjał w regionie oraz sposób jego wykorzystania (głównie w aspekcie efektywności, przede wszystkim zaś efektywności długookresowej). Na istniejący potencjał składa się wiele elementów, takich jak np.: potencjał gospodarczy i ludzki, potencjał instytucjonalny, potencjał finansowy, środowisko naturalne itd., o sposobie zaś wykorzystania tego potencjału świadczą: aktywność zawodowa ludności, przedsiębiorczość, poziom i struktura wykształcenia, innowacyjność procesów społeczno-gospodarczych, stan zaawansowania procesów transformacji itd. Czynniki pierwszej grupy, tj. obrazujące stan posiadania zasobów, określają konkurencyjność w sposób pasywny, nie ma bowiem pewności, czy posiadane zasoby zostaną należycie wykorzystane. Natomiast czynniki drugiej z wymienionych grup reprezentują pewien element dynamiczny, czynnik sprawczy, możliwość zmiany potencjału przez zespół odpowiednich działań [2]. Efektywność jest uznawana za podstawowy czynnik konkurencyjności i za podstawowy wyznacznik poziomu życia narodu w długim okresie [17, s. 198].

Do trzeciej grupy uzupełniającej dwie poprzednie (potencjał i sposób jego wykorzystania), które mają charakter „obiektywnie istniejących”, bez wątplenia należy wizerunek regionu, czyli czynnik natury „subiektywnej”. B. Winiarski [20, s. 50] zauważa, że o poziomie konkurencyjności regionu oraz o jego zdolności do konkurowania w znacznej mierze decydują, prócz obiektywnie istniejących czynników, czynniki natury subiektywnej, a przede wszystkim wizerunek regionu. O napływie kapitału i zasobów ludzkich do regionu decydują nie tylko czynniki obiektywne, ale i w znacznej mierze subiektywna ocena dokonywana przez użytkowników i nabywców produktów regionu (stąd tak ważne są promocja regionu i zagadnienia marketingu terytorialnego).

Jedno z najbardziej wszechstronnych ujęć czynników konkurencyjności prezentuje Z. Mikołajewicz [12], grupując je następująco:

- 1) czynniki zasobowe (ilościowe) – praca, majątek, zasoby naturalne;
- 2) czynniki efektywnościowe (jakościowe) – a) elementy infrastruktury niematerialnej, określające m. in. jakość czynnika ludzkiego, b) jakość zasobów majątkowych, c) struktura gospodarcza regionu, d) sposób przestrzennego zagospodarowania regionu;
- 3) czynniki instrumentalne, a wśród nich: inwestycje rzeczowe, inwestycje w człowieka, nauka badania, innowacje, współpraca z zagranicą,

która likwiduje ilościowe ograniczenia posiadanych zasobów oraz wpływa na efektywność ich wykorzystania;

4) czynniki systemowe (i zewnętrzne) – zespół uwarunkowań systemowych wskazuje, kto i w jaki sposób skutecznie może zidentyfikować oraz uruchomić instrumenty i czynniki kształtujące wzrost konkurencyjności regionów. Do czynników systemowych (nazywanych tu również uwarunkowaniami) należą: polityka ekonomiczna i terytorialna organizacja państwa, upodmiotowienie regionów, organizacja i zarządzanie gospodarką regionalną.

M. Porter wyróżnia cztery grupy czynników determinujących konkurencyjność [17, s. 71]: warunki produkcji (np. wykwalifikowana siła robocza, infrastruktura), warunki popytu (charakter krajowego popytu na produkt danego sektora), sektory pokrewne i wspomagające (czyli obecność dostawców i firm powiązanych o zasięgu międzynarodowym) oraz strategia, struktura i rywalizacja firm (tj. warunki tworzenia firm, sposób ich zarządzania).

T. Bednarz [1, s. 147] proponuje wyróżnić czynniki pierwotne i czynniki wtórne wyznaczające konkurencyjność. O czynnikach pierwotnych mówimy wtedy, gdy konkurencyjność regionu wobec innych regionów wynika z naturalnych uwarunkowań lub historycznej akumulacji zasobów, natomiast o czynnikach wtórnych mowa jest wtedy, gdy konkurencyjność regionu jest efektem celowych zabiegów jego administracji, zmierzających do uzyskania przewagi w określonych dziedzinach.

3. Znaczenie czynników konkurencyjności

Klasyfikacje czynników konkurencyjności mają swoje znaczenie dydaktyczne, systematyzują wiedzę, niemniej jednak względy praktyczne wymuszają zadanie pytania, które z tych czynników są najistotniejsze. Odpowiedź na to pytanie jest szczególnie trudna. Pamiętać bowiem należy, że czynniki występują z większym lub mniejszym nasileniem, ich wyodrębnienie i określenie siły wpływu jest więc często niemożliwe. Są to wielkości trudno mierzalne, a ponadto zmieniają się w czasie rola poszczególnych czynników oraz siła i kierunki ich działania. Obok zależności jednokierunkowych występują też sprzężenia zwrotne. Chociaż konkurencyjność regionów zależy od wielu czynników, przejawy konkurencyjności są często także jej czynnikami. To wszystko jednak nie oznacza, że nie da się badać tych czynników. Wyodrębniać można np. czynniki dominujące, choć często intuicyjnie.

Na potrzeby Komisji Europejskiej sporządzono w 1998 r. opracowanie, którego celem było zidentyfikowanie najbardziej istotnych czynników konkurencyjności regionów. W opracowaniu wskazano na cztery czynniki właściwe najbardziej dynamicznym regionom UE, tzn. ([16]; cyt. za [14, s. 23]): na nowoczesną strukturę gospodarczą, innowacyjność, dostępność regionu do rynków zbytu, determinowaną łatwością transportu i stanowiącą w znacznej części pochodną jakości infrastruktury transportowej, oraz kwalifikacje siły roboczej.

Badania przeprowadzone przez Komisję Europejską ([19]; cyt. za [13, s. 92 i nast.]) wskazują, że kilka czynników, tj.: regionalna struktura gospodarcza, sprawna infrastruktura komunikacyjna i telekomunikacyjna, baza naukowo-badawcza, istnienie wysokiej jakości kapitału ludzkiego oraz dobrze rozwinięte środowisko okołoprodukcyjne, warunkuje około dwie trzecie różnic w PKB między regionami Unii Europejskiej. Komisja Europejska przeprowadziła symulację, w której badano, w jaki sposób zmieniłby się regionalny PKB (traktowany tu jako miernik konkurencyjności), gdyby zniwelować różnice w wymienionych czynnikach. Wyniki wskazały, że gdyby zniwelować różnice w strukturze gospodarczej regionów UE i gdyby wszystkie wskaźniki byłyby równe średniej unijnej, różnice regionalne w wysokości PKB na jednego mieszkańca zmniejszyłyby się znacznie, a liczba osób zamieszkujących regiony opóźnione w rozwoju zmniejszyłaby się o przeszło połowę i osiągnęła poziom poniżej 10%. Symulacje kolejnego czynnika, tj. infrastruktury, wykazały mniejszy związek (niż w przypadku struktury gospodarczej) z PKB w regionach – proporcja ludności w najbardziej zacofanych regionach zmniejszyłaby się do co najmniej 15% całości ludności UE. W znacznym stopniu konkurencyjność zależy od sprawności regionalnego systemu innowacyjnego – regionalny PKB w większym stopniu niż infrastruktura (ale w mniejszym niż struktura gospodarcza) zależy od innowacyjności.

Nie wszystkie czynniki mają jednakowe znaczenie dla rozwoju i konkurencyjności jednostki przestrzennej. Powszechne jest twierdzenie, że lista czynników oraz nadawane im wagi zmieniają się stosunkowo szybko. Stwierdzenie to odnosi się jednak głównie do czynników rozwoju regionalnego. Tracą bowiem na znaczeniu takie czynniki rozwoju jak niskie koszty siły roboczej; postęp techniczny zaś powoduje, że tradycyjne czynniki lokalizacji tracą na znaczeniu w związku z procesami substytucji opartymi na biotechnologii i nowych materiałach oraz w związku z bardziej efektywnym zużyciem surowców. Można się jednak odważyć na stwierdzenie, że czynniki determinujące konkurencyjność są w miarę stabilne i niezależne od

zmiennych uwarunkowań rozwoju. Ciągłe to nowe czynniki determinują rozwój, jednak zasadniczo te same decydują o konkurencyjności². Według wielu definicji konkurencyjność jest pewną zdolnością do: długookresowego, efektywnego wzrostu, osiągnięcia sukcesu w rywalizacji, efektywnego włączania się w procesy wymiany międzynarodowej itd., natomiast zdolność ta istnieje wtedy, gdy społeczność zamieszkująca region osiągnie poziom wiedzy i umiejętności oraz świadomości, który pozwoli jej na odpowiednie ukształtowanie procesów zachodzących w regionie, tzn. procesów gospodarczych, ale i wszystkich innych, które pozwolą, by pozytywne wyniki tych procesów wpłynęły na wysoki poziom życia mieszkańców w długim okresie. Takie podejście jest zbieżne z definicją konkurencyjności regionów T. Markowskiego: „region konkurencyjny to taki, w którym poziom wiedzy ludzkiej, rozumiany jako zdolność do wyprzedzania potrzeb i odkrywania nowej kombinacji zastosowania istniejących lub nowych zasobów rzeczowych, pozwala na wytworzenie strukturalnej przewagi i skomercjalizowanie wytworów regionu” [11].

Oczywiście inne czynniki nie są też bez znaczenia; odpowiednio rozbudowana infrastruktura, wysoki poziom rozwoju gospodarczego, stan środowiska naturalnego to czynniki, które mogą wspomagać proces konkurowania (czasami wręcz go umożliwiać) lub go hamować (w skrajnych przypadkach uniemożliwiać). Jednak bez odpowiedniej jakości czynnika ludzkiego inne czynniki nie mają – w długim okresie – większego znaczenia dla konkurencyjności, mogą tylko w pewnych momentach dziejowych zapewnić rozwój regionu – gdy zostaną odpowiednio wykorzystane, jednak nie przesądzają same z siebie jeszcze o rozwoju w długim okresie, gdy jego uwarunkowania będą już zupełnie inne. Wysoką konkurencyjność region zachowa wówczas, gdy będzie potrafił wykorzystać zmieniające się uwarunkowania rozwoju jako szanse.

Z tego też powodu podstawowe czynniki konkurencyjności można określić jako stabilne – należą do nich kapitał ludzki oraz kapitał społeczny. Inne zaś są czynnikami pochodnymi (wtórnymi, przez człowieka kształtowalnymi) lub czynnikami, których wykorzystanie zależy w znacznym stopniu

² Podobne podejście wyraża G. Gorzelak [5]. Według niego wyróżnić można trzy podstawowe czynniki rozwoju regionów: cechy regionu, paradygmat rozwoju oraz wynikające z niego kryteria lokalizacji i oddziaływanie zewnętrzne. Natomiast konkurencyjność regionu zależy od relacji tych trzech czynników względem siebie – od tego, czy „region” jest w stanie dostosować swoje cechy do „obowiązujących” kryteriów lokalizacji oraz czy potrafi wykorzystać oddziaływanie płynące z zewnątrz (w postaci napływu kapitału, pomocy publicznej) czy popyt z zewnątrz na produkty regionu.

od czynnika ludzkiego, co nie oznacza, że są nieistotne. „W przyszłości o miejscu regionu w przestrzennym podziale pracy i jego konkurencyjności zadecydują czynnik niematerialny i wiedza ludzka. Człowiek ze swej istoty jest innowacyjny, co sprawia, iż zasoby (teoretycznie ograniczone) w ujęciu dynamicznym można traktować jako nieskończone, gdyż są one funkcją nieograniczonego rozwoju wiedzy ludzkiej. Dlatego też w korzystniejszej sytuacji znajdują się te regiony, które zamiast eksploataowania zasobów materialnych stawiają na zwiększenie wykorzystania infrastruktury intelektualnej” [10, s. 135].

Kapitał ludzki, kapitał społeczny oraz związane z tym środowisko instytucjonalne determinują w znacznym stopniu pozostałe czynniki, w tym szczególnie ważne dla konkurencyjności, tj. innowacyjność i rozwój przedsiębiorczości. Konkurencyjność regionu zależy – według T. Markowskiego [11, s. 38] – od sprawności regionalnego systemu innowacyjnego, rozumianego jako zbiór firm i instytucji wzajemnie powiązanych na wydzielonym terytorium, działających na rzecz procesu innowacji oraz postępu technicznego i technologicznego w gospodarce lub im sprzyjających. Kapitał ludzki, społeczny i środowisko instytucjonalne nie tylko dają wyraz przedsiębiorczości i innowacyjności podmiotów gospodarczych w regionie, ale też przejawiają się w postawach władz samorządowych i rządowych oraz określają klimat do rozwoju przedsiębiorczości.

Literatura

- [1] Bednarz T., *Turystyka jako obszar konkurowania regionów (na przykładzie regionów Pomorza Środkowego)*, [w:] *Konkurencyjność miast i regionów Polski Południowo-Zachodniej*, red. R. Broszkiewicz, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 821, Wrocław 1999.
- [2] Bieńkowski W., Sadza P., *Rola instytucji w poprawie konkurencyjności gospodarki – zadania dla rządu*, [w:] *Konkurencyjność gospodarki Polski a rola państwa przed akcesją do UE*, red. H. Podedworny, J. Grabowiecki, H. Wnorowski, Białystok 2000.
- [3] Chmielewski R., Trojanek M., *Czynniki określające konkurencyjność układów przestrzennych (miast i regionów)*, Biuletyn KPZK PAN z. 187, Warszawa 1999.
- [4] Dołęgowski T., *Ekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania konkurencyjności międzynarodowej*, Zeszyty Naukowe SGH nr 5, Warszawa 1998.

- [5] Gorzelak G., *Bieda i zamożność regionów. Założenia, hipotezy, przykłady*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2003 nr 1.
- [6] Holik G., Nowak Z., Prusek A., *Analiza strategiczna pozycji, funkcji i struktury gospodarczej województwa krakowskiego*, [w:] *Prace z zakresu gospodarki regionalnej*, red. A. Fajferek, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 527, Kraków 1999.
- [7] *Inny słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 2000.
- [8] Longhi C., Spindler J., *Le développement local*, LGDJ-EJA, Paris 2000.
- [9] *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Anderska, Z. Łempicka, PWN, Warszawa 1968.
- [10] Markowski T., Marszał T., *Konkurencyjność regionów jako element polityki przestrzennej*, Biuletyn KPZK PAN z. 180, Warszawa 1998.
- [11] Markowski T., *Konkurencyjność i współpraca wewnątrzregionalna podstawą nowoczesnej polityki rozwoju regionalnego*, [w:] *Podstawowe problemy polityki rozwoju regionalnego i lokalnego*, red. Z. Mikołajewicz, Opole 1997.
- [12] Mikołajewicz Z., *Czynniki konkurencyjności rozwoju regionów*, [w:] *Konkurencyjność miast i regionów Polski Południowo-Zachodniej*, red. R. Broszkiewicz, Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej nr 821, Wrocław 1999.
- [13] Olechnowicz P., *Konkurencyjność regionalna*, „Studia nad Rozwojem Dolnego Śląska” 2000 nr 2.
- [14] Pietrzyk I., *Konkurencyjność regionów w ujęciu Komisji Europejskiej*, [w:] *Polityka regionalna i jej rola w podnoszeniu konkurencyjności regionów*, red. M. Klamut, L. Cybulski, Wrocław 2000.
- [15] Pietrzyk I., *Polityka regionalna w Polsce. Próba oceny krytycznej*, Materiały Konferencyjne, maszynopis 2001.
- [16] Pinelli D., Giacometti B., Lewney R., *Regional Competitiveness Indicators*, Working Paper nr 103, Cambridge University, Department of Land Economy 1999.
- [17] Porter M. E., *Porter o konkurencji*, PWE, Warszawa 2001.
- [18] *Słownik języka polskiego*, t. I, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1952.
- [19] *Szósty okresowy raport dotyczący sytuacji i ewolucji społeczno-ekonomicznej regionów Unii Europejskiej*, Komisja Europejska, Bruksela 1999.
- [20] Winiarski B., *Czynniki konkurencyjności regionu – na przykładzie Dolnego Śląska*, [w:] *Konkurencyjność regionów*, red. M. Klamut, AE, Wrocław 1999.

FACTORS OF REGIONS' COMPETITIVENESS – THEIR CLASSIFICATIONS AND SIGNIFICANCE

Summary

The term „competitiveness” becomes actually often a point of reference to making synthetic estimates that are designed for the comparison of various units between themselves, also spatial units. The subject of comparison are also factors that determine competitiveness. The aim of the article is to define factors, symptoms and conditions of competitiveness, their classification and to specify the most important of them.